

Dr. Frank Sanyer
Ford: Rácsok Gabriella

ISTEN LÉTEZIK – IGAZ VAGY HAMIS AZ ÁLLÍTÁS?

- gondolatok a teizmusról és az ateizmusról -

1. BEVEZETÉS: A KORREKTSÉGRŐL

Ebben az előadásban a teizmusról és az ateizmusról szeretnék beszélni, melyek időnként izgalmasabb témának tűnnek az agnoszticizmusnál, mivel konkrét álláspontot képviselnek. Az agnosztikusokat ugyanakkor egyes teistáknál és ateistáknál nagyobb tolerancia jellemzi. A csatába induló katona híres agnosztikus imádsága lehetőséget teremt a párbeszédre: „Ó, Isten, ha van egyáltalán Isten, mentsd meg a lelkem, ha van egyáltalán lelkem.”

A teizmus¹ számomra egy olyan istenbe vetett hitet jelent, aki személyesen megnyilvánul világunkban, például a teremtés vagy a megváltás által. Egy teista meg van győződve arról, hogy nem elég beszélni az Istenről, hanem Istennel is beszélnünk kell, imádságban.

Jézus arra tanított, hogy Istent „mennyei Atyának” hívjuk. Ez különbözteti meg a teizmust a deizmustól, mely egyfajta távolságba helyezi Istent. Sok vallás úgy tekint Istenre, mint aki egyaránt transzcendens és immanens, tehát rajtunk kívül és fölöttünk létezik, ugyanakkor jelen is van. A deizmus szerint Isten a természet törvényei révén van jelen, és nem személyesen kísér bennünket, mint ahogyan azt a teizmus vallja. A judaizmus, a keresztyénség és az iszlám monoteista vallásai mind teisták.

Ateizmuson² ennek a teizmusnak a tagadását értem, sőt a deizmusnak és politeizmusnak stb. a tagadását is – másképpen megfogalmazva: az isteninek mint a valóság alapjának a tagadását. Ahogyan a vicc mondja: „Hallom, hogy ateista vagy, de meg tudnád mondani, hogy protestáns vagy római katolikus ateista?” Ez nemcsak a névlegesen vallásosak „gyakorlati ateizmusára” utal, hanem arra is, hogy melyik vallást, melyik istent utasítja el az ateista. Fontos az a kérdés, hogy milyen Istenről alkotott felfogást vagy meghatározást utasítunk el. Nietzsche, aki prófétai

¹ Vö.: Hans Küng, *Does God Exist? An Answer for Today* (New York: Crossroad Publishing, 1978). Vö. még: Steven B. Cowan, *Five Views on Apologetics* (Grand Rapids: Zondervan, 2000), vagy Michael D. Beale, *Christian Theism and the Problems of Philosophy* (Notre Dame University Press, 1990).

² Az ateizmus mellett szóló érveket lásd George H. Smith, *Atheism: The Case Against God* (Amherst, N.Y.: Prometheus Books, 1989).

hangon hirdette az Isten halálát, gyakran konkrét istenségre gondolt, mivel azt is mondta, hogy ideje új isteneket alkotni.

A tanulmány elején érdemes emlékeztetni magunkat arra, hogy korrekt módon kell kezelünk minden vallásról alkotott nézetet. Az agnosztikusok feltételezhetően nyitottabbak a többre. Az ateistáktól sok mindent tanulhatunk a vallás szociális és pszichológiai vonatkozásairól. Teisták súlyos hibákat ejthetnek. És vajon nem vagyunk-e mi is hol agnosztikusok, hol ateisták és hol teisták?

Amikor arról beszélek, hogy korrektségre kell törekednünk, ez azt jelenti, hogy figyelmesen meg kell egymást hallgatnunk. A tapasztalatok, kijelentések, kérdések és megoldásra váró feladatok tiszteletben tartása alapvető a vallásról szóló párbeszédben – egy olyan pluralista világban, amelyben a vallás nem eltűnőben van, hanem gyakran (jó vagy rossz célért) zászlót lobogtatva masírozik a köztereken.

A teisták túlságosan gyakran úgy gondolják, hogy a nem teisták nem foglalkoznak etikával, az élet értelmével és a hittel. Az olyan nem teisták azonban, mint például Albert Camus, komoly párbeszédet kezdeményezhetnek velünk arról, mit jelent a hit egy összetört világban. Ateisták gyakran a vallás negatív oldalára mutatnak rá, például hogy a tudatlanságot erősíti a tudománnyal szemben, keresztes hadjáratokat és dzsihádot (szentségtelen szent háborút) hirdet. Ugyanezek a nem teisták azonban gyakran elfelejtik, hogy a vallás ihletője volt reformoknak, szabadságjogoknak, pluralizmusnak, mások megbecsülésének, társadalmi fejlődésnek, sőt még tudományos kutatásnak is.

Nem minden vallás egyforma, mint ahogy a nem-teisták sem egyformák. Korrekteknek kell lennünk a másikkal szemben azért, hogy figyelmesen végighallgatjuk. A teológusok fokozatosan megtanulták, hogy több önkritikát kell gyakorolniuk. Csak egy önkritikus vallás vagy ideológia érdemelheti ki ragaszkodásunkat, így lényege nem merülhet ki a vak engedelmességben.

Hendrikus Berkhof éppen arra emlékeztet, hogy három akadálya van annak, hogy Isten kijelentését megértsük: 1) véges ismerettel rendelkező véges teremtmények vagyunk; 2) bűnösök vagyunk, akik szeretjük saját ízlésünket és ideológiánkat igazolni, és azt a látszatot kelteni, hogy többet tudunk annál, mint amennyit valójában tudunk; 3) „úton vagyunk”, Isten-ismeretünk még nem teljes.³

Az utóbbi időben számos könyv jelent meg azzal az állítással, hogy a vallás fanatizmushoz vezet. Sam Harris *The End of Faith*⁴ (*A hit vége*) című művében azzal érvel, hogy választanunk kell a vallás és az értelem közül. Azt mondja, hogy amennyiben a vallásos emberek toleránsabbakká válnak, az azért van, mert szekularizáltabbak, és kevésbé vallásosak.

³ Hendrikus Berkhof, *Christian Faith* (Eerdmans: Grand Rapids, 1986), 37.

⁴ Sam Harris, *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason* (London: Simon & Schuster UK, 2006).

Akik vallásosak és mérsékelték, azok egyszerűen csak kevésbé vallásosak. Jóllehet van ebben némi igazság, mégis tény, hogy nem csak vallási alapon léteznek fanatikusok, de a szekuláris ideológiákat követve is. Mint ahogy némely önmagát ateistának valló (például Sztálin) nem éppen mintaképe a józanságnak és a toleranciának.

A lényeg az, hogy nem szabad tisztességtelenül az egyik oldalnak csak a jó, a másik oldalnak pedig csak a rossz tulajdonságait bemutatni. Amikor mindkét oldal látja saját jó és rossz tulajdonságait, sokkal nagyobb a lehetősége a kommunikációnak.

Hiszem továbbá, hogy sok ateista, agnosztikus és vallásos hívő több mindenben képes egyetértésre jutni, mint amit néha észreveszünk. Egyetértünk abban, hogy ma a vallásos elkötelezettség értelmes hit nélkül veszélyes, mint ahogyan az értelem vallás nélkül rideg és korlátozó. Minden ideológia ki van téve a negatív értelemben vett „fundamentalizmus” veszélyének. Jó fundamentumot vagy alapvetést nem lehet hit és értelem, lélektani tudatosság és etika, igazságosság és szabadság, történelmi és eszkatológiai perspektívák nélkül építeni. Ezek a dimenziók segítenek elkerülni a fundamentalista fanatizmust, akár vallásos akár ateista fundamentalizmusról legyen szó.

Abban is egyetérthetünk, hogy legjobb értékeink vannak veszélyben ma.⁵ Úgy tűnik, hogy a reklámok, az élet felgyorsulása, az internet, a fejlődő technikai lehetőségek romboló hatással vannak az emberi tényezőkre: a hagyományokhoz kötődésre, az egymásra szánt időre, a természet szépségében és az évszakok váltakozásában való gyönyörködésre. A városlakóknak nem sok alkalmuk van az élet transzcendens aspektusait megtapasztalni. Bámulják az ékszerbolt kirakatában lévő gyémántokat, de lemaradnak a teremtés gyémántragyogásáról, mely a Mindenható Úr Isten dicséretét énekli. Lehetünk agnosztikusok, teisták vagy ateisták, vagy bármilyen más izmushoz tartozhatunk, abban is egyetérthetünk, hogy az „emberiségnek mint egésznek az erkölcsi szervezete”⁶ globális világunk égető kérdése.⁷ Kiindulási pontom tehát mindezekben az, hogy jobb a nyílt vita és jóakarató egymásra figyelés, mint az ideológiai hadviselés. Mindig jobb egymással korrektnek lenni, mint magunknak igazat adni.

2. TANÚSÁGTEVŐK SOKASÁGA

„Tanúságtevőkről” beszélek – gyakran használt szó ez a vallásban. Jogi esetekben is szokás tanúkról beszélni. A tudomány világában

⁵ Jimmy Carter, *Our Endangered Values: America's Moral Crisis* (New York: Simon & Schuster, 2005).

⁶ Vladimir Solovyov, *The Justification of the Good: An Essay on Moral Philosophy* (Grand Rapids: Eerdmans, 2005), x. fej.

⁷ Hans Küng, *Global Responsibility: In Search of a New World Ethic* (New York: Crossroad Publishing, 1991). Magyar nyelven: *Világvallások etikája* (Budapest: Egyházforum, 1994).

beszélünk azokról, akik képesek demonstrálni (tanúsítani) valamely hipotézis vagy teória helyességét. A vallás azt mondja: hallgass Mózesre, de Pálra is, és másokra – ők tanúk, akik továbbterjesztik az igazságot. A tudomány azt mondja: hallgass Newtonra, de Einsteinre is és másokra – ők tanúk, akik továbbterjesztik az igazságot.

A tudósok gyakran nem értenek egyet, ez része a tudományos fejlődésnek. A vallások gyakran nem értenek egyet, ez is része az igazság keresésének.

Ha komoly valláskritikát keresünk, bőven találunk ilyet. Prótagorasz óta (Kr.e. 5. sz.) mások is kimondták már azt, hogy nem tudhatunk / mondhatunk sokat az istenekről, mert a vallás és a teológia túlságosan homályos, az élet pedig túlságosan rövid ahhoz, hogy megoldjuk az örökkévalóság kérdését. Agnosztikus és ateista oldalon olyanok műveit olvashatjuk, mint Feuerbach, Nietzsche, Sartre, Freud és mások, beleértve Bertrand Russel *Miért nem vagyok keresztyén* című könyvét. Ők és más gondolkodók azt próbálták meg elmagyarázni, hogy a vallás illúzió, pszichés projekció, mellyel együtt jár a képmutatás és a mások megítélése, ahogyan arra Marx is emlékeztet minket. Ha teizmussal vagy ateizmussal foglalkozunk, feladatunk a keresztyénségnek ezeket a kritikáit olvasni.

A teista oldalon hasznunkra lehetnek Augustinus vallomásai, C. S. Lewis megtéréséről szóló könyve (*Az öröm vonzásában*). Tudományosabb szinten elolvashatjuk Hans Küng *Létezik-e Isten? (Does God Exist?)* c. művét, vagy a már említett Hendrikus Berkhof, *A keresztyén hit (Christian Faith)* c. művét. Szintén hasznos olvasmány lehet Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* c. regénye.

Hadd idézzek egy lengyel költő, Czeslaw Milosz⁸ verséből:

Ha nincs Isten,
Még nincs minden megengedve az embernek
Ettől ő még testvére őrizője,
És nem szomoríthatja meg testvérét
Azzal, hogy azt mondja, nincs Isten.

Ez természetesen Dosztojevszkijnek arra a megfogalmazására utal, hogy „ha nincs Isten, minden megengedett”. Óvatosnak kell lennünk azonban, és emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy vannak olyan agnosztikusok és ateisták, akik bár nem képesek Istent szeretni (mivel nem ismerik), mégis szeretik az emberiséget és felebarátjukat. Az ateizmusnak mint ideológiának gondot okozhat az erkölcsi törvény megtalálása. Sztálin, az ateizmus nagy híve esetében ez mindenképpen így volt. Nekünk azonban

⁸ Idézi Peter Koslowski, “What is Christianity Good For? Religion as Assurance of Ethical and Economic Action”, in *Philosophia Reformata vol.72 (2007), no.1, 34-52* (Free University of Amsterdam, Centre for Reformational Philosophy).

ki kell mondanunk, hogy különféle politikai ideológiák – mint például a fasizmus és a kapitalizmus – illetve a vallás és az egyház olykor politikára gyakorolt hatása mind azt bizonyítják, hogy a hatalom megront, és minél abszolútabb a hatalom, annál könnyebben figyelmen kívül hagyja az erkölcsi törvényt.

Nem szabad felebarátunkat megszorítanunk azzal, hogy azt mondjuk neki, az istene nem létezik, és azzal sem, hogy azt mondjuk, agnoszticizmus vagy ateizmus teljesen rossz. Jobban tennénk, ha megértenénk, miért jutottak bizonyos következtetésekre komoly agnosztikusok és komoly ateisták. A teizmusról és ateizmusról szóló párbeszédben sokunknak többször is bűnbánatot kell tartanunk, mielőtt nagyobb világosság derül a vallás és teológia „ködös tárgyára”. Az is igaz ugyanakkor, hogy az ateista ideológiák már-már vallásként funkcionálnak a hithű agnosztikusok és ateisták számára.⁹

3) AZ ALAP, AMELYEN ÁLLUNK

Egy ókori görög matematikus azt mondta: „Mutass egy biztos pontot és kimozdítom a világot a sarkából”. Arról beszélt, hogy egy megfelelő hosszúságú kar és egy fix pont segítségével fel tudunk emelni egy nagyon nehéz tárgyat. Valami hasonlót fogalmaztak meg mások az élet egyéb területein, például Luther, amikor azt mondta: „Itt állok”, vagyis hogy számára az jelenti az alapot, amit Isten Igéjéből megértett, és ez jelenti a normát az egyház és az emberi élet megújítására. Filozófusok is beszéltek a maguk kiindulási pontjáról, mely arra ad magyarázatot, hogy hol állnak filozófiailag és gyakran ideológiailag. Észre kell vennünk, hogy előfeltételezéseink nem pusztán kiindulási pontok gondolkodásunkban, hanem levont következtetések is, melyek segítik a megértést.

A következőkben hat pontban foglalom össze azt a filozófiai alapot, amelyen én állok.

i) **A filozófia arra tesz kísérletet, hogy minden ismeretet és tapasztalatot integráljon.** Ez azt jelenti, hogy a megismerés különböző módjait kell számításba venni. A mindennapi tapasztalat például azt mondatja velünk, hogy a Nap felkel és lenyugszik. Én mindig azt gondoltam, hogy keleten kel fel és nyugaton megy le, de ahogy egyre északabbra megyünk, télen csak egy rövid időre kel fel délen, és már le is megy, míg nyáron csak egy kis időre nyugszik le északon, és már vissza is tér. A modern fizikai ismeretek azt mondatják velünk, hogy a Nap nem kel fel és nem nyugszik le, hanem a Föld forog. Beszélhetünk tehát „mindennapi nyelven” (a

⁹ John P. Newport, *Life's Ultimate Questions: A Contemporary Philosophy of Religion* (Dallas: Word Publishing, 1989), 10. fejelet: 'The Question of Faith and Reason and the Knowledge of God.'

modern tudomány előtti nyelven) és „tudományos” nyelven. De létezik emellett mindennapi, közönséges szóhasználat, hasonlatok, hagyományos előadásmód, intézményes nyelv stb. amelyeket kommunikációra használunk, többnyire eredményesen, pedig ezek nem „tudományosak”. Más-képpen megfogalmazva: a tudomány nem az egyetlen módja az ismeret-szerzésnek.

ii) **A különböző tudományok mind a saját kutatási területükkel foglalkoznak.** Az ahogyan egy fáról, emberről, eseményről vagy egy ideológiáról benyomást szerzek, számos tényező (fizikai, biológiai, társadalmi, történelmi, pszichológiai, esztétikai, etikai, vallásos) megtapasztalását jelenti, tehát nemcsak egy tudomány, vagy több tudomány keveredése képes arra, hogy megragadja a valóságot. Másképpen megfogalmazva: minél elvontabb és elméletibb egy tudomány, annál több ember választja a valóság egzisztencialista értelmezését. Mivel nem létezik a tudakozódásnak vagy tudománynak egyetlen olyan aspektusa vagy területe, vagy a megismerésnek egyetlen olyan módszere, amely mindent meg tudna magyarázni, ezért egyetlen megközelítésből megpróbálni tisztázni mindent a valóság redukcionista modelljéhez, illetve az emberiség és a világ egydimenziójú szemléletéhez vezetne.

iii) **Az ismeret és hit dimenziói egyaránt jelen vannak a dolgokról kialakított felfogásunkban.** A hit nem csak vallásos tényező, hanem az élet mindennapi velejárója, például bizalom az érzékelésben vagy értelmében, vagy abban, amit más mond. Bízom például abban, hogy a szakács nem mérgezi meg az ételém akár szándékosan vagy véletlenül – de ezt nem tudhatom akkor, amikor az asztalhoz ülök.

iv) **A vallást és a tudományt tekintették egymással szemben állónak és egymás partnereinek is.** Egyesek szerint más nyelvet beszélnek és más módszerekkel dolgoznak, ezért nem állhat fenn közöttük konfliktus. Mások állítják, hogy hitük ösztönözte őket arra, hogy a tudományos igazságot keressék, ismét mások azt mondják, hogy a tudomány világosította meg hitüket. Téves dolog azt gondolni, hogy a vallásos hitnek és a tudománynak konfliktusban kell állnia egymással. A különféle tudományos hipotézisek és teóriák is gyakran állnak konfliktusban egymással, mint ahogyan különböző hitek is. Ennek fordítottja is előfordulhat: különböző tudósok egyetérthetnek egymással, különböző vallásos gondolkodók egyetérthetnek egymással, és különböző tudósok és vallásos gondolkodók is egyetérthetnek egymással. Voltak teisták, akik tanultak Galileitől, Einsteintől, Darwintól, Nietzschétől, Freudtól és Marxtól. Nem kell ahhoz Nietzschét vagy Marxtól egészében lenyelni, hogy tanulhassunk tőlük.

v) **A tudomány és a vallás egyaránt beszél metaforákban, és fogékony a titokzatos dolgok iránt.** Tudósok például beszélnek „fényré-

szecskékről” a hangrezgés analógiájára, vagy „fényhullámokról” a víz felszínén keletkező fodrok analógiájára, hogy ezáltal jobban tudják szemléltetni a fény terjedését. A mágneses mezőket hasonlították már szoros térközű apró örvényekhez, hogy így jobban érzékeltessék, mi történik akkor, amikor két mágneses mező találkozik és gyengíti egymást.¹⁰ A valóság metaforákban beszél Istenről, amikor Atyának nevezi, és antropomorf kifejezéseket használ, amikor Isten szeretetéről vagy gyűlöletéről, illetve arról beszél, hogy Isten népével jár. A lényeg az, hogy sok mindent analógiák és metaforák révén ismerünk, és jöllehet a tudományos igazságok és vallásos igazságok nem ugyanazon a nyelven beszélnek, és nem ugyanazokat a paradigmákat használják, mindkettő többféle nyelven beszél: a logika és analógia nyelvén, képekben és diagramokban. A tudomány és a vallás egyaránt változó paradigmákat hoz létre saját nézeteinek megmagyarázására.¹¹ Úgy gondoljuk, hogy a tudomány a valósággal foglalkozik, valóságosságát azonban gyakran másodlagos analógiák és magyarázatok révén közli, mint például részecskefizikával kapcsolatos kvantumfizikáról és „hürelméletről” szóló hipotézisek. A „fizikaival” foglalkozó tudósok olykor hatalmas metafizikai rendszereket építenek. A valláson belül szokás például az egyházzal mint Noé bárkájáról, mint egy gyertyaszál fényéről, vagy mint Isten új népéről beszélni. A vallást és a tudományt egyaránt gazdagítja sok hipotézise és metaforája. Minél inkább törekszünk a pontosságra, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy redukcionista modellt építünk. Ezért történik az, hogy mihelyt a tudomány vagy a teológia helyre teszi valamennyi dogmáját, valaki megjelenik egy új paradigmával.

vi) **Minden információt szívesen fogadunk igazságkeresésünkben, és azt is mondhatjuk, hogy minden igazság Isten igazsága.**¹² Amikor hitről és ismeretről beszélünk, akkor olyan helyzetben vagyunk, mint az az ember, aki minden reggel megállt az ékszerbolt előtt, amelynek kirakatában egy nagy óra állt. Beállította az óráját és továbbment. Egyik nap az órás kilépett az üzletből és azt mondta: „Úgy látom, minden reggel itt állítja be az óráját. Talán megnézhetném, kitisztíthatnám, akkor hátha jobban járna.” A férfi így válaszolt: „Azért állok meg itt minden reggel, mert az utca végén dolgozom a gyárban, és én hozom működésbe a kürtöt, amely a munkaidő végét jelenti. Azt akarom, hogy pontosan járjon az óram, így nem kerülök összeütközésbe a munkatársaimmal.” Az órás egy kicsit furcsán nézett, majd ezt mondta: „Ez az öreg óra a kirakatban nem mindig pontos, így amikor meghallom a gyárból a kürtjelzést minden

¹⁰ Alan Lightman, *A Sense of the Mysterious: Science and the Human Spirit* (New York: Random House, 2005).

¹¹ Robert M. Augros & George N. Stanciu, *The New Story of Science* (Chicago: Gateway Editions, 1984).

¹² Vö.: Frederick Ferre, *Basic Modern Philosophy of Religion* (London: Allen & Unwin, 1968).

délután 4.30-kor, gondosan ahhoz igazítom az órát, hogy pontosan járjon.”

4) AZ ISTENHIT MELLETT ÉS ELLEN SZÓLÓ FILOZÓFIAI ÉRVEK

Isten létezik – igaz vagy hamis az állítás? Remélem, senki sem gondolja azt, hogy Isten létét és tulajdonságait egy feleletválasztós teszt segítségével meg lehet alapozni vagy lehet igazolni. Senki sem tudja kimutatni azt, hogy Isten nem létezik, mert ahhoz, hogy ezt tudhassa, mindentudónak kellene lennie. Ha pedig bárki vagy bármilyen csoport mindentudó lenne, ők maguk lennének Isten. A Karl Popperhez hasonló gondolkodók szerint egy jól feltett tudományos kérdés cáfolat lehetőségének van kitéve, vagyis hogy ellenpéldák bebizonyítják róla, hogy nem igaz. Létezik Isten? Ez nem olyan tudományos kérdés, amit meg lehetne cáfolni. Tehát bár egyesek azt állítják, hogy a tudomány és annak rácsodálkozása a teremtésben jelenlevő szándéokra és elgondolásra, Isten létét bizonyítja, Isten létezésének kérdését mégsem lehet tudományosan megválaszolni. Vannak azonban más kérdések is, amelyeket nem lehet tudományosan megválaszolni, mint például, miért éppen a házastársadat vetted el, vagy miért a házastársadhoz mentél hozzá? Ha valaki ezt tudományosan akarja megválaszolni, az jó úton halad a megőrülés felé. Szerencsére a tudományos ismeretnél többel rendelkezünk. Nemcsak logikánk, de saját tapasztalatunk is van. Nemcsak kulturális hagyományaink vannak, hanem új megérzéseink is. Tanulunk a tudományból, de az irodalomból, a drámákból is. Tanulunk a szomszéd bácsitól és nénitől. És van – ha valamilyen mértékben is igazat mondanak a vallások – az isteni kijelentés.

Így tehát minden Isten-érv vagy Isten-bizonyíték természetesen csak utalás és eshetőség, és egyáltalán nem bizonyíték. Akár agnosztikusok, ateisták vagy politeisták vagyunk, ugyanazokkal az adatokkal kell dolgoznunk. Ugyanabban a világban élünk,

- a kozmosz célszerű rendjével és tehetetlenségével,
- az idő és az örökkévalóság érzetével,
- hit és értelem kettős dimenziójában.

Hébe-hóba pedig az is előfordul, hogy egy-egy kiemelkedő ateista vagy teista áttér a másik oldalra.

A következőkben azokat az érveket sorolom fel, amelyekkel Isten létét szokták igazolni. Ezek ellenérveit is megemlítem, jóllehet teistaként nem fogom tudni ezeket az ateista álláspontokat olyan teljességgel előadni, mint ahogyan azt az ateisták tennék.

i) *Ontológiai érv*

Ez az érv azt mondja, hogy Isten szükségszerűen létezik és nincs okozója, hanem ő más dolgok okozója (létesítő oka). Ahogyan Aquinói Tamás mondja: ezt a szükségképpen létezőt hívja mindenki „Istennek”.¹³ Anzelm (1033-1109), Canterbury érseke is alkalmazta ezt az érvet, amikor azt mondta, hogy Isten a legvalósabb létező (*ens realissimus*), „akinél semmi nagyobb nem gondolható” (*aliquid quo nihil maius cogitari possit*). Az érv a következőképpen hangzik: ha megértjük Isten igaz természetét, akkor megértjük, hogy Istennek léteznie kell.¹⁴

Hozzá kell azonban tennünk: Isten a „lét maga”, nem pedig egy létező. Ezért mondja azt Paul Tillich, hogy Isten a „lét alapja” vagy a „lét hatalma”, nem pedig egy létező a többi között. „Végtelen létként” Isten minőségileg különbözik a teremtett létezőktől.¹⁵

Lehet azonban érvelni mindezek ellen is. Körkörös érveléssel van például dolgunk: Istennek léteznie kell, mivel Isten definíciója az, hogy Isten szükségképpen létező. Egy második probléma az, hogy egy létező szép logikai definíciójából még nem következik annak valósága. Lehet hogy ez a szükségképpen létező csak a gondolkodásunkban létezik. Harmadszor pedig, még ha helyénvaló is ez a logika (hogy egy szükségszerű isteni alap létezik), ebből még nem derül ki, hogy egy vagy több isten létezik, vagy hogy a deizmus vagy a panteizmus ugyanolyan jók-e vagy jobbak-e mint a teizmus.

Az „ontológiai érv” tehát nem feltétlenül téríti meg az agnosztikust vagy az ateistát, de ennek az érvnek a szépségét gyakran azok csodálták, akik úgy gondolják, hogy a létezés belső logikája (fogalmazhatnánk úgy is, hogy egyfajta ontológiai intuíció) Istenre mutat. Mások azonban azt mondják, hogy a valóság, ahogyan azt mi ismerjük, egész egyszerűen öngeneráló, és nincs szüksége Istenre. Talán semmi sem létezik az energia alapvető kategóriáján túl. A kérdés azonban megmarad: miért létezik valami és nem a semmi?

ii) *Kozmológiai érv*

A valóság alapjának vagy az öngeneráló valóságnak a kérdése a kozmológiai érvhez vezet. Ezt a következőképpen fogalmazhatjuk meg: „A természet túlmutat a természetben a természet magyarázatára.”¹⁶ A választás így a naturalizmus és egyfajta teizmus között van. Immanuel

¹³ Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I.2.3. Vö.: Anton C. Pegis, *Introduction to Saint Thomas Aquinas* (Pontifical Institute of Medieval Studies: Toronto, 1948).

¹⁴ Mel Thompson, *Teach Yourself Philosophy* (London: NTC Publishing, 1995), 50-56.

¹⁵ Paul Tillich, *Systematic Theology* (London: Nisbet & Co., 1953), 261. Magyar nyelven: *Rendszeres teológia* (Budapest: Osiris, 1996), 222.

¹⁶ D. Elton Trueblood, *Philosophy of Religion* (Grand Rapids: Baker Book House, 1979), 104.

Kant rámutatott arra, hogy itt az értelem korlátaiba ütközünk, mert logikus azt gondolni, hogy létezik egy első ok, ugyanakkor nem logikus egy okság nélküli első okról beszélni. A kozmológiai érv arra emlékeztet, hogy a világ önmagát magyarázó és nem öngeneráló. Vannak azonban ellenérvek azok részéről, akik szerint a kortárs tudomány egyre inkább azt mutatja ki, hogyan alakulhat ki minden egy naturalisztikus „nagyrobbanás” kezdetből. Akik azt remélik, hogy kimutathatják Isten szükségszerűségét, azt kérdezik: ki alkotta meg azokat a törvényeket, amelyeknek köszönhetően egy ilyen kezdetből a kozmosz kialakulása megtörténhetett?

iii) A tervszerűségből / célirányosságból következő érvek

Ha ezer majom mindegyike számítógép előtt gépelne egész életében, kicsi az esélye annak, ahogy néhány szónál többet helyesen gépelne le úgy, hogy azokból mondat állhasson össze, úgy hogy azon a mondaton belül ne legyen hiba. Ilyen érveket szoktak alkalmazni annak bemutatására, hogy mennyire valószínűtlen annak lehetősége, hogy a „véletlen” bonyolult „szerkezetet/tervet” hozzon létre (ahol a terven azt kell értenünk, hogy tervszerű / célirányos és nem véletlenszerű minta). Az érvelés a következő: nagy eredmények valami még nagyobból származnak. A számítógépek nagyszerű dolgok, de az emberi észnek (egyedül és másokkal együttműködve) és technikai képességeinek még nagyobbnak kell lennie ezeknél a gépeknél, hogy azokat feltalálhassa. Alkotásaink többre képesek, mint mi magunk: egy repülőgép tud repülni, mi viszont nem. A repülőgép azonban nem repülne, ha az ember nem alkotta volna meg olyanra, hogy repülni tudjon.

Az alapérv itt az, hogy nemcsak „anyag” létezik, és nemcsak „energia”. Van matematika és tervszerűség, szépség és etika, ennek megfelelően létezik értelem, személyiség és felelősség. Ez alapvető érv annak kijelentésére, hogy Isten létezik. A William Paley (1743-1805) nevéhez fűződő érvet ma is sokan érvényesnek tartják: ha találnánk egy órát a földön, feltételeznénk, hogy valaki azt összerakta, nem pedig magától teremtett oda, vagy öröktől fogva ott volt. A világegyetem sokkal bonyolultabb, mint egy óra, tehát minden bizonnyal van alkotója. A fizikai a metafizikára mutat.¹⁷

Azonban sok komoly és nagy tudású gondolkodó van, aki megkérdőjelezi ezt a logikát (a fizika a metafizikára mutat) azzal, hogy az asztrofizika és biogenetika friss kutatási eredményeit összevetik, és azzal érvelnek, hogy ami tervszerűnek tűnik és látszólag célja van, az csak egy még bonyolultabb alkalmazása valaminek, ami lehet akár Darwin „a legalkalmasabb fennmaradása” elmélete is. Szerintük az, ahogy a dolgok évmilliók alatt így kialakultak másképp is történhetett volna. Ezért Isten teremtői munkája helyett az evolúció vak folyamatát és annak véletlensze-

¹⁷ Robert M. Augros & George N. Stanciu, *op.cit.*

rű eredményeit hirdetik. Vagy egyfajta Isten nélküli, zárt materialista determinizmust. Tudósok időről-időre úgy érzik, hogy túl kell lépniük az empirikus adatokon a racionalitás szépségének már-már misztikus megtapasztalásához.¹⁸

Nem kezdek bele az evolúció megvitatásába, de fontos arra rámutatni, hogy vannak „teista evolucionisták”, akik hiszik, hogy az evolúció révén Isten nemcsak megengedte, hanem meg is tervezte a valóság kialakulását. Természetesen vannak közöttük deista evolucionisták, akik úgy gondolják, hogy Isten valahol a távolban létezik, miközben a teista evolucionisták úgy tartják, hogy Isten valóságosan jelen van a dolgok evolúciójában. Vannak különféle kreacionisták, akik szerint az evolúció a valóság kulcsaként maga is csak egyfajta hitbeli meggyőződés.

Hadd hozzak egy példát: kimutatták, hogy az ember és más élőlények alapsejtjeinek DNS-e, vagy genetikai kódja és szerkezete tulajdonképpen ugyanannak a mintának a különböző variációi. Éppen ezért valaki a következőképpen fejezi be tudománytörténetéről írt könyvét:

...abszolút semmi különbség nincs emberi lények és a földön lévő egyéb életformák között. Minden teremtmény ugyanazzal a genetikai kóddal rendelkezik, ugyanúgy jöttünk létre az élet primitív formáiból (talán egyetlen primitív formából) kifejlődve. Semmi különös nincs abban a folyamatban, amely csimpánzokat, tengeri sünöket, káposztákat vagy az egyszerű fatetveket hozta létre. A közép stádiumból való elmozdításunk ugyanolyan mélységű, mint amikor nagyobbban a föld helyét nézzük a világegyetemben.¹⁹

A teista azt mondja, hogy ez a lényeket téveszti szem elől. Nem vagyunk csimpánzok, a csimpánz pedig nem káposzta. Az emberek nem vesztették el központi pozíciójukat a földön. Szerencsére vagy szerencsétlenségére, technikai hatalmunk – csak hogy egy aspektus említsünk – vált uralkodóvá, és a földgolyó ökológiáját veszélyezteti. Közülünk egyesek azt tartják, hogy különlegesebbek vagyunk, mert „Isten képmására” teremtet-

¹⁸ További tanulmányozáshoz lásd Paul Davies, *The Mind of God: The Scientific Basis for a Rational World* (New York: Simon & Schuster, 1992); Richard H. Bube, *The Human Quest: A New Look at Science and Christian Faith* (Waco, Texas: Word Books, 1971); Niels Henrik Gregersen and J. Wentzel van Huyssteen, *Rethinking Theology and Science: Six Models for the Current Dialogue* (Grand Rapids: Eerdmans, 1998); Alister E. McGrath, *The Foundations of Dialogue in Science & Religion* (Oxford: Blackwell, 1998); John Byl, *The Divine Challenge: on Matter, Mind, Math, and Meaning* (Edinburgh: The Banner of Truth Trust, 2004); Ian G. Barbour, *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues* (San Francisco: Harper & Collins, 1997).

¹⁹ John Gribbin, *Science: A History 1543-2001* (London: Penguin Books, 2003), 571.

tünk, még akkor is, ha ördögökként viselkedünk. Még ha tönkre is tesszük a tervszerűséget, ezzel is csak azt mutatjuk, hogy van tervszerűség. Még akkor is, ha tagadjuk *coram Deo* elhívásunkat, új isteneket kreálunk magunknak.

iv) Vallásos élmény és a pszichológiai érv

Augustinus hívta fel a figyelmet arra, hogy az emberi szív Isten után vágyódik. Később az egyház- és a teológiatörténet során Schleiermacher fordította a figyelmet az ún. objektív tanbeli igazságoktól az Istentől való függés szubjektívebb élménye felé. Rudolph Otto könyvet írt *A szent* (1917) címmel. Bizonyára, helyesen vagy helytelenül, a világon mindenhol az emberekben megvan a tisztelet a teremtés iránt, valamint egyfajta igazság- és etikai érzék az isteni mandátummal szemben. A hit nagy himnuszainak, mint például a 32. zsoltárnak vagy a 90. zsoltárnak, vagy angol-szász nyelvterületen az „Ó, érthetetlen kegyelem...”-nek (Amazing Grace) erős lélektani hatása van. A kérdés továbbra is megmarad: ez pusztán szubjektív vagy egyben objektív igazság is?

Szerintem a vallást nem lehet szociológiára, pszichológiára, etikára vagy bármilyen más dimenzióra szűkíteni. A vallás válaszadás a bizalom vagy hit dimenziójának jelenlétére életünkben. Azok, akik nem hisznek semmilyen hagyományos vallásban, gyakran egy ideológiába vagy pártba vetik hitüket, ún. világi dolgokba, akár sikerbe, családba vagy önmagukba. Ezért beszél a Biblia oly gyakran a bálványimádás veszélyéről, mely jelen volt az emberiség minden századában, beleértve korunkat is. Madách Imre *Az ember tragédiája* c. színművét lehet úgy olvasni mint az ideológiai bálványimádás kritikáját.

A vallásos élményt gyakran veszélyezteti a pszichológiai szubjektívizmus és a tömeghipnózis, de ugyanez igaz mindenre: a társadalmi hagyományoktól kezdve a politikai ideológiákon keresztül a mai tömegtájékoztatásig. Időnként tehát vallásos nyelvezetet használunk annak megmagyarázására, hogy például az internet egy új érthetetlen szent föld azok számára, akik éjjel-nappal azt imádják.

Komolyan kell vennünk Feuerbachnak a vallásos projekcióról szóló elképzelését (nem Isten teremtett bennünket, hanem mi teremtünk új isteneket). Tudnunk kell azonban azt is, hogy Kálvin szintén mondott olyat, hogy az emberi szív folyamatosan gyártja bálványait. Ismernünk kell Freud *Egy illúzió jövője* című könyvét és mindazokat a szerzőket, akik arról beszélnek, hogy Isten meghalt a modern ember számára. Nem kell azonban éretleneknek vagy tudománytalanoknak lennünk (mint ahogyan azt egyesek állítják) ahhoz, hogy Istenben higgyünk. Mint ahogyan az Istenhit lehet földi elképzeléseinknek egyfajta mennyei világba történő pszichológiai projekciója, így azt is mondhatjuk, hogy az Isten halála elképzelés és a teljes elvilágiasodás ugyanúgy a valósággal kapcsolatos kívánságaink kivetítése. Vallásos vezetők, ateisták és még sokan mások ugyanúgy „megvilágosodásra” hivatkoznak. A baj az, hogy azok, akik tagadják a

másik oldal meglátásait, általában a megismerés egyetlen módszerével dolgoznak, és ezért történik meg az, hogy végül nem látják a teljes képet.²⁰

v) *Az erkölcsi érv*

Az erkölcsi érv kapcsolódik a tervszerűségből kiinduló elképzeléshez. A világon mindenhol az emberek különbséget tesznek jó és rossz, jobb és rosszabb között. Ehhez szükségünk van valamilyen elképzelésre arról, hogy mi a különbség. A különböző értékek valósága érték- és erkölcsalapra enged következtetni. Ezt az alapot hívjuk „Isten”-nek. Nincs erkölcsi törvény törvényadó nélkül. Nem elegendő azt mondani, hogy az erkölcsi törvényt a társadalom, a kormány vagy az egyén találja ki. A sok egyéni erkölcsi szabály mögött egy alapvető értékészlet található, mely egy tágabb tervszerűség része. „A tapasztalat arról tanúskodik, hogy az erkölcsi törvényt felismerik és nem kitalálják.”²¹

Ravi Zacharias a következő párbeszédet írja le egy agnosztikus kérdező és egy teista között:²²

AGNOSZTIKUS – „Túl sok rossz van ebben a világban, isten nem létezhet.”

TEISTA – „Uram, amikor azt mondja, hogy létezik olyan, hogy ’rossz’, ezzel nem feltételezi-e, hogy létezik olyan, hogy ’jó’?”

A – „De, igen.”

T – „Amikor azt mondja, hogy létezik olyan, hogy ’jó’, ezzel nem feltételezi-e, hogy létezik egy ’erkölcsi törvény’, ami alapján különbséget teszünk ’jó’ és ’rossz’ között?”

A – (egy kis erőlködés után) „Igen, elismerem, hogy így van.”

T – „De amikor azt mondja, hogy létezik olyan, hogy ’erkölcsi törvény’, akkor valamiképpen nem feltételezi-e egy ’erkölcsi törvényadó’ létezését? Hiszen ha nincs ’erkölcsi törvényadó’, akkor nincs ’erkölcsi törvény’; ha nincs ’erkölcsi törvény’, akkor nincs abszolút ’jó’; ha nincs ’jó’, akkor nincs ’rossz’. Akkor mi a kérdése?”

²⁰ Norman Geisler and Winfried Corduan, *Philosophy of Religion* (Grand Rapids: Baker Book House, 1988), 4. fejt.: „Testing the Reality of Religious Experience”.

²¹ Trueblood, 111.

²² Ez a párbeszéd a következő CD-n található: ‘Is There Meaning in Evil and Suffering: A Christian Response to the Problem of Pain’, előadó: Ravi Zacharias (www.rzim.org), Faith & Science Lecture Forum (1999).

A – (miután egy kis ideig üresen bámul maga elé) „Hogy akkor mi a kérdésem?”

Ez a kis feljegyzés kárörvendővé tehet a kérdező zavarán. De ahhoz, hogy korrektek legyünk, el kell mondanunk, hogy egy ügyes vitázó ugyanilyen könnyen visszafordíthatja a beszélgetést, és a teista végzi majd zavartan. A teizmus megkérdőjelezőjének általában az lenne a válasza, hogy természetesen létezik erkölcsi törvény, de azt mindig a társadalom alkotja meg, és ezért világszerte különbözik. A teista erre azt válaszolja majd, hogy az erkölcsi törvény annak alapjait tekintve tulajdonképpen eléggé hasonló világszerte (ne hazudj, ne öld meg az ártatlant, ne lopj, ne szegd meg házassági esküdet). Az emberiség nem kitalálja az erkölcsi törvényt, csak felismeri azt a gyakorlatban. Az erkölcsi törvény azt mutatja, hogy Istennek léteznie kell, hiszen adott valóság az egész világon.

Talán Auden néhány sora is jól kifejezi ezt. Ezek arról szólnak, hogy az emberi ideológiákat valamilyen erkölcsi érték vagy meggyőződés alapján meg kell vizsgálnunk. Ezt írja Auden:

Végül azok a hajmeresztő dolgok,
amelyeket Hitler és Sztálin tett,
vettek rá arra, hogy elgondolkodjam Istenről.

Miért voltam abban biztos, hogy rossz az, amit tettek?
A vad *Kierkegaard, Williams és Lewis*
vezettek vissza a hitre.²³

vi) *Sok vallás*

Gyakran érvelnek azzal, hogy sok vallás létezik a világon, és a „kultúráknak ez konszenzusa” valami valósra mutat rá a vallás szívében. Az agnosztikusok és az ateisták azonban arra emlékeztetnek, hogy ez lehet a „tévedés konszenzusa” is. Ez jó észrevétel, hiszen mondhatjuk azt, hogy a tévedés konszenzusa az élet sok területén létezik, akár a vallás vagy a tudomány, a gazdaság vagy a pszichológia, vagy az etika területéről legyen is szó (hiszen oly gyakran esünk az önigazultság bűnébe).

Mit szóljunk ahhoz a tényhez, hogy olyan sok vallás van? Mind-egyik téved, vagy igaza van bizonyos mértékig, vagy az igazság hierarchiáját találjuk meg bennük? Egy közelebbi vizsgálódás bizonyos közös és különböző vonásokat is felmutat. Mint amikor kimegyünk a piacra almát és narancsot venni, úgy kell tekintenünk a vallásra is egy olyan pluralista világban, ahol a vallás a „szabadpiac” mentalitás részévé vált. Tudjuk, hogy vannak olyan apokaliptikus fanatisták, akik olykor nagy követőtá-

²³ Részlet ‘A Thanksgiving’ c. versből, W. H. Auden, *Selected Poems* (London: Faber and Faber, 1979), 300.

borra tesznek szert. A kis tudás valóban nagy veszélyt jelent, még a valóságban is.

Úgy gondolom, hogy a legjobb megközelítése a vallásoknak az, ha megpróbáljuk megérteni a pozitív elemeket. Tudjuk, hogy minden vallást fel lehet használni kevésbé nemes célokra is. Azt is tudjuk, hogy az emberek világszerte olyan társadalmakba születnek bele, amelyekre egy uralkodó vallás a jellemző, vagy olyan családokba, amelyek valamilyen vallást követnek, vagy éppen semmilyen sem. Kommunikációs korunkban nagy lehetőségünk van a párbeszédre, sokkal inkább, mint vallásháborúra. Vallásos műsorok a televízióban vagy az interneten, világkörüli utak, vagy egyéb eszközök révén gyorsan mozgó világunk kapcsolatba hoz különböző kultúrák és meggyőződések képviselőivel. Nagyvárosokban gyakran előfordul, hogy a közvetlen szomszédunk más vallású vagy netán agnosztikus stb. Mi magunk is akkor leszünk képesek mélyebb hitre, ha meggyőződünk az alternatívákról.

Én hiszek Jézus Krisztusban, és azt is hiszem, hogy

- a máshol fellelhető igazságot, még ha másik vallásban is található, el kell ismerni;
- a máshol fellelhető igazságok gyakran legalább részben hasonlóak;
- Jézus Krisztus isteni kijelentése kielégíti a vallásos igazság keresését;
- ha egy buddhista vagy iszlám hívő, vagy egy elvilágiasodott ateista azt mondja, hogy az ő hite jobb, meg kell adnom neki a szabadságot, hogy ezt higgye;
- hinnem kell, hogy végső soron az igazság fog győzni;
- azt kell mondanom, hogy mindannyiunknak felelőssége, hogy a kapott világosságra mutassunk, *coram Deo*.

Megtanultuk – reménység szerint – a huszadik századi ideológiákból, melyek oly sok ember életébe rettegést hoztak, hogy fanatikus erővel erőltetni a történelem folyását annak érdekében, hogy saját igazságunkat beteljesedni lássuk, nem jó dolog. A kelet-európai ateista megtapasztalások után ma ez a térség poszt-ateistának mondható. Isten elrejtette az Ő időzítését, a vallásnak pedig valami olyasminek kell lennie, ami átalakítja, megjobbítja életünket, nem pedig csak egy ideológia a sok közül. Éppen ezért az egyház nem egyetlen párt a többi között, hanem olyan lelki erőt kell képviselnie, amit a Biblia „megbékélésnek” nevez.²⁴

vii) *A teleologikus érvézés és a teodícea kérdése*

²⁴ Newport, *op.cit.*, 9. fejezet, valamint Stephen Neill, *Christian Faith and other Faiths* (Oxford University Press, 1970). *Handbook to the World Religions* (Grand Rapids: Eerdmans, 1982).

A tárgyalt pontok gyakran fedik egymást. Amikor tehát az ún. „teleologikus érvről” van szó (miszerint mindennek célja van), az eddig említettek közül több érvényes erre is. Mindenesetre akár Arisztotelészre, akár az Ó- vagy az Újszövetségre, a sztoicizmusra vagy más vallásokra és a tudományokra tekintünk, általános az, hogy tervszerűséget és szándékot, célt találunk a dolgokban. Még a „káosz elméletekben” is van tervszerűség. Sok tudós beszél valami célhoz hasonlóról, amikor látják a valóság „finom hangolását”, akár a világegyetem kozmikus vagy a sejteink mikroszkopikus szintjén. A valláson belül gyakran beszélünk az isteni vezetésről, Isten szuverenitásáról, Isten üdvtervéről stb. A választás egy – pusztán a „természeti törvénnyel” bíró – zárt rendszer és egy – a természeti törvényeknél többel bíró – nyitott rendszer között van. Ez a „többel bírás” jelenti pontosan a teológia szívét: Istent mint teremtőt, Isten Igéjének testet öltését Jézus Krisztusban és Jézus Krisztus feltámadását, mely minden természetes várakozásnak ellentmond. Egy zárt gépies rendszerben nincs helye az imádságnak és a csodáknak. Az imádságnak és a csodának csak akkor van értelme, ha Istennek személyes dolga van velünk, és ha Isten irányító hatalom a kozmoszban.²⁵ Másképpen megfogalmazva: a fizika a metafizikára mutat, és a fizikusok és más természettudósok gyakran alkotnak meg metafizikai rendszereket.

Érdeemes megfigyelni, hogy Nietzsche visszatért a valóság körös értelmezéséhez, amikor elutasította a Bibliát, és ez azért van így, mert a Biblia a haladás eszméjét és Isten országának kultúránkba való megérkezését hirdette. A Biblia úgy tekint az életre, mint aminek célja van, mert Istennel áll szövetségben. A Biblia kifejezetten teleologikus történelemszemléletre tanít.²⁶

Minden kor emberének szembe kellett néznie a szenvedés, a káosz, a szörnyű igazságtalanságok, a betegség és a halál kérdéseivel megkérdőjelezve az isteni vezetés valóságát. Ezzel találkozunk Jób könyvében is, valamint a Prédikátor könyvének filozófusa által feltett kérdésekben is, melyek a modern egzisztencializmusnál jóval korábban hasonló kérdéseket tettek fel. Mint Shakespeare *Macbethjében*, sokan adtak hangot annak az elképzelésnek, hogy az élet „Mese, mit egy bolond beszél, teli / Hangos dagállal, - ám értelme nincs!”²⁷

Senki nem tagadhatja a történelemben, a gazdaságban és a politikában, sőt az egyházban és teológiában jelenlevő „hangos dagály”-t, de helyesen tesszük, ha rákérdezünk értelmére. A Bibliában sok kérdés található, ezek közül már az első kettő is nagyon fontos: „Valóban ezt mondta Isten?” (1Móz 3) és „Káin, hol van a testvéred?” (1Móz 4). Figyeljük meg, hogy az első kérdés a Sátán kérdése, azé, aki Istennel szemben áll. Az a kérdése pedig, hogy hol van a testvérünk, Isten hozzánk intézett kérdése.

²⁵ Vö.: Trueblood, *op.cit.*, 215skk.

²⁶ Newport, *op.cit.*, 2. feje.: ‘The Biblical Worldview and the Meaning of History’.

²⁷ Ötödik felvonás, V. szín. Szász Károly fordítása.

Másképpen megfogalmazva: a Biblia első kérdései az ember lelkiségéről és etikai felelősségéről mondanak el valamit. Szeretném hangsúlyozni, hogy normális és szükséges dolog kérdéseket föltenni.

Mi ez értelme tehát a szenvedés abszurdításának? Mi gondoljunk a tűzvészek és árvizek tombolásáról, a földrengésekről vagy az éhezésről? Az emberiség részben felelős a nagy tévedésekért, hibákért, háborúkért, üldözésekért vagy mások elszegényedéséért, de ez még nem ad feleletet az ún. „természeti katasztrófákra”. Egy olyan világban élünk, amely ellentmondásos: van benne jó rend és kreatív újdonság; vannak emberiség elleni bűntények, a gonosz egyéni megnyilvánulása és természeti katasztrófák.

Természetesen nem teszek úgy, mint aki mindenre tudja a választ. Teistáknak, agnosztikusoknak és ateistáknak mind megvannak a maguk kérdései és találgatásai. Hadd említsek meg néhányat a teológia adta válaszok közül a „teodícea” kérdésére, azaz: „hogyan igazolható az, ahogyan Isten bánik az emberekkel?”.

A rossz és szenvedés kérdésére sokféle válasz született:

- a) A szenvedés olykor az ördög kísértésével és az emberi bűnnel áll összefüggésben (ahogyan például az 1Mózes 3-ban).
- b) A szenvedés olykor Isten ítéletének és büntetésének van beállítva. A végső megállapítás ezzel kapcsolatban az, hogy mindannyiunknak meg kell jelennünk Isten ítélőszéke előtt.
- c) A szenvedés és a gonosz lehet fegyelmező (és nevelőerejű) annak érdekében, hogy magasabb értékeket tanuljunk. (A tékozló fiú példázata ezt a vonást hordozza.)
- d) Olvashatunk olyanról is, hogy Isten hitünk próbájaként engedi meg a szenvedést (mint például Jób könyvében).
- e) Központi mondanivalója a Bibliának, hogy a szenvedés segíthet abban is, hogy teljesebb kijelentést adjon Istenről (Aki velünk szenved). Különösen is hangsúlyos ez Jézus Krisztus szenvedésében, mint amely része Isten világot megváltó tervének. (Megemlíthetjük az Ézsaiás 53. részét a szenvedő szolgáról és annak Krisztusra vonatkoztatását az Újszövetségben.)
- f) A gonosz és szenvedés kérdésének eszkatológiai vonása is van a Bibliában: nem ezeké az utolsó szó, hanem előremutatnak. (Megemlíthetjük a Róma 8-at, mely a szenvedésben rejlő reménységre mutat rá.)

- g) A szenvedés egyben rejtély is, nincs rá tökéletes magyarázatunk. Vannak, akik a gonoszt és a szenvedést sztoikus módon egy szabad világ és egy fejlődő kozmosz szükségszerű részeként magyarázzák. Ez azonban – csakúgy, mint a legtöbb magyarázat – nem nyugtatja meg teljes mértékben szívünket. Urunk, nyughatatlan a mi szívünk, míg csak el nem pihen benned – fogalmazott Augustinus.

viii) *Mire jó a teizmus?*

Zárásként még egy pont. Mire jó a teizmus? A teizmus – és például az egyház és a teológia megtapasztalása – lelki teret és időt nyújt, valami többet mindennapos sablonos rutinjainknál és céljainknál. A vallás az életről és a halálról szól, értékeinkről és mindennapi tetteinkről (*praxis vitae*), Isten Igéjének a meghallásáról, Isten dicsőítéséről és a Neki való hálaadásról, valamint Isten kegyelmének másokkal való közléséről. A Róma 12-ben Pál apostol értelmünk megújulásáról beszél, melyen életünk átalakulását is érti. Azok, akik azt kérdezik, hogy mire jó a vallás – és kifejezetten a teizmus –, nem veszik észre, hogy a vallás mindig szerepet (pozitívet vagy negatívát) játszott az emberi jogokkal, gazdasággal, politikával, zenével, családi élettel, oktatással és az élet megannyi dimenziójával kapcsolatban.²⁸

A teizmus és az ateizmus nem pusztán Istenről szóló tanítások, hanem tanítást adnak a kozmoszról és az emberi életről is. Saját magunkról alkotott képünk egyáltalán nem automatikusan alakul ki.²⁹ Nemrég olvastam egy könyvet, amely az emberi természet tíz elméletéről szól.³⁰ Melyiket választjuk? Az evolucionista azt mondja, hogy a fajok fennmaradására törekvő véletlenszerű lehetőségek vak folyamatának köszönhetően vagyunk azok, amik vagyunk. A hinduizmus azt tanítja, hogy a halál és az újraszületés körforgásának rabjai vagyunk, elidegenedve az igaz valóságtól, elidegenedve az Egy egységétől, mivel az idő és a tér okozta különbözőség a sorsunk. Nietzsche és Sartre azt mondja, hogy az Isten nélküli világban mi döntjük el, hogyan definiáljuk a jót és a szabadságot. Az igazság és a dolgok értelme nem objektívek, hanem csak az én igazságom és az én értelmezésem. Magunknak kell megteremtünk lényegünket – mondja Sartre, szabadságunk pedig egyfajta „kárhozat” (ítélet és átok) az üdvösség felettébb nagy reménysége nélkül. Az ilyen és hasonló gondolkodók mind a valóság egy-némely dimenzióját ragadták meg. A Biblia is eredeti módon járul hozzá ehhez a vitához. Azt hangsúlyozza, hogy Isten képmására teremtettünk. Ez azt jelenti, hogy felelősséggel bíró lények

²⁸ Max L. Stackhouse, *Creeds, Society, and Human Rights: A Study in Three Cultures* (Grand Rapids: Eerdmans, 1984).

²⁹ Vö.: Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of Modern Identity* (Harvard University, 1989).

³⁰ Leslie Stevenson & David L.Haberman, *Ten Theories of Human Nature* (Oxford University Press, 1998).

vagyunk, az Örök Úr orcájának színe előtt, annak kényszere nélkül, hogy úgy tegyünk, mintha mi magunk lennénk az Úr Isten.³¹ A Biblia nem fogalmaz úgy, hogy értelmünk jó, a testünk pedig rossz. A Bibliában a lelkiesség nem az anyagi világgal szemben áll, hanem a bűnnel szemben, amit az Isten akarata elleni cselekvésként definiál. A teremtés jó, és komoly ökológiai megközelítést igényel. A valóság isteni törvénystruktúrája jó, van szépség és öröm. Ugyanakkor az élet mély fájdalomtól szenved, Isten ítélete és saját bűnünk adja meg irányát. Ez a fajta teizmus a kegyelem örömhíréhez és átalakulásra hív el, nem pedig egoizmusra, gyűlöletre, reménytelenségre vagy cinizmusra.

Nem letagadnunk kellene életünk tévedéseit, hibáit, hanem megvallanunk és kijavítanunk azokat. Nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni és lekicsinyelni a hitet – vagy éppen annak hiányát – mások életében. Azt kellene inkább megvizsgálnunk, mennyire pozitív és felemelő, mély és értelmes a mi hitünk – nem átok, hanem valóban áldás. Jézus példázatában a tékozló fiú emlékezett és visszatért az Atyához. A tékozló fiak fiainak nem mindig vannak emlékeik, és nem tudják, hová fordulhatnak. Hitünknek – ahogyan a költő fogalmazott – nem lenne szabad testvérünket megszorítania. A hit mindig Isten kegyelmének kijelentése kell hogy legyen.

³¹ Vö.: Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man* (New York: Scribner's, 1964).